

УДК 37:37.01:37.0113:371:37.03:37.035:37.035.6 (2005-2021)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-4\(46\)-4859-4872](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-4(46)-4859-4872)

Шевченко Світлана Миколаївна кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу історії та філософії освіти, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, Київ, <https://orcid.org/0000-0002-0432-8893>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗМІСТУ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ: ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ У ЗМІСТІ КУРСІВ ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ (2005–2021 РР.)

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз трансформації змісту національно-патріотичного виховання в українській школі у 2005–2021 роках у контексті державної політики пам'яті. Досліджено інтеграцію історичної пам'яті до змісту курсів історії та громадянської освіти, з'ясовано зміни в навчальних програмах і концептуальних підходах до викладання суспільствознавчих дисциплін. Визначено, що патріотичне виховання в школах спрямовується на виховання національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури. Обґрунтовано, що в означений період відбулося посилення уваги до формування національної ідентичності, громадянської відповідальності та ціннісного осмислення історичного досвіду українського народу. Встановлено, що історична пам'ять у шкільному змісті поступово набула не лише інформаційного, а й виховного та світоглядного значення, ставши важливим чинником консолідації суспільства. Освіта, в свою чергу, базуючись на національній ідеї, має сформувати у молоді такі національні інтереси та риси, які б могли відповідати потребам суспільства.

У статті розглянуто трансформацію змісту національно-патріотичного виховання в українській школі у період 2005–2021 років крізь призму політики пам'яті. Проаналізовано, як історична пам'ять інтегрувалася до змісту навчальних курсів історії та громадянської освіти, досліджено динаміку змістових змін, механізми реалізації, а також вплив державних політик і соціокультурних факторів на формування національної ідентичності учнів. Визначено, що навчальні програми дедалі більше концентрували увагу на суспільно важливих історичних подіях, персоналіях та

морально-етичних уроках минулого, що сприяло посиленню громадянської позиції молоді та глибшому розумінню історичного досвіду українського народу. *Доведено*, що протягом 2005–2021 років історична пам'ять стала невід'ємною складовою освітнього процесу у загальноосвітніх закладах України, сприяючи формуванню національної ідентичності та патріотичних цінностей, де робився акцент на взаємозв'язку культури й національної ідентичності, що формувало цілісне уявлення учнів про історичне минуле.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, історична пам'ять, політика пам'яті, навчальні курси історії, громадянська освіта, українська школа, освітня політика.

Shevchenko Svitlana Mykolayivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Senior Researcher of the Department of History and Philosophy of Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-0432-8893>

TRANSFORMATION OF THE CONTENT OF NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION IN UKRAINIAN SCHOOLS IN THE CONTEXT OF MEMORY POLICY: HISTORICAL MEMORY IN THE CONTENT OF HISTORY AND CIVIC EDUCATION COURSES (2005–2021)

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the transformation of the content of national-patriotic education in Ukrainian schools in 2005–2021 in the context of the state policy of memory. The integration of historical memory into the content of history and civic education courses is studied; changes in curricula and conceptual approaches to teaching social science disciplines are clarified. It is determined that patriotic education in schools is aimed at educating national culture and spirituality, forming national worldview positions, ideas, views and beliefs in children and youth based on the values of domestic and world culture. It is substantiated that during the specified period, there was an increase in attention to the formation of national identity, civic responsibility and value-based understanding of the historical experience of the Ukrainian people. It is established that historical memory in school content gradually acquired not only informational, but also educational and worldview significance, becoming an important factor in the consolidation of society. Education, in turn, based on the national idea, should form in young people such national interests and traits that could meet the needs of society.

The article examines the transformation of the content of national-patriotic education in Ukrainian schools in the period 2005–2021 through the prism of memory politics. It analyzes how historical memory was integrated into the

content of history and civic education courses, examines the dynamics of content changes, implementation mechanisms, as well as the influence of state policies and socio-cultural factors on the formation of students' national identity. It is determined that curricula increasingly focused attention on socially important historical events, personalities, and moral and ethical lessons of the past, which contributed to strengthening the civic position of young people and a deeper understanding of the historical experience of the Ukrainian people. It is proven that during 2005–2021, historical memory became an integral part of the educational process in secondary educational institutions of Ukraine, contributing to the formation of national identity and patriotic values, where the emphasis was placed on the relationship between culture and national identity, which formed a holistic understanding of students about the historical past.

Keywords: national-patriotic education, historical memory, memory policy, history courses, civic education, Ukrainian school, educational policy.

Постановка проблеми. Проблема трансформації змісту національно-патріотичного виховання в умовах суспільних змін є однією з ключових у сучасній педагогічній науці. Поняття патріотизму є одним із ключових виховних елементів кожного громадянина України. Патріотизм, любов до Батьківщини, утвердження національно-свідомого громадянина є наскрізною лінією Закону України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Державних національних програм «Освіта» («Україна ХХІ століття»), «Основних орієнтирів виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів» та Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (схваленої колегією МОН України 25 березня 2015 року), в якій зазначається, що серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними є патріотичне, громадянське виховання як стрижневі, основоположні нагальні вимоги і виклики сучасності, які закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і майбутніх поколінь.

Педагогічний словник трактує поняття «патріотизм» як «... любов до Батьківщини, відданість їй, готовність служити її інтересам, іти на самопожертву. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. Виховання патріотизму у дітей розпочинається з виховання у них любові до рідної мови, культури народу та його традицій, поваги до сімейних реліквій, пов'язаних із трудовими і бойовими сторонами життя предків, близьких родичів, земляків» [16, С.134].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вихованню у дітей і молоді патріотизму надавали першочергового значення корифеї вітчизняної педагогіки Г. Ващенко, О. Духнович, М. Драгоманов, І. Огієнко, О. Потебня,

С. Русова, Леся Українка, Я. Ряппо, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, І. Франко, К. Ушинський, Т. Шевченко та ін. Проблему формування в учнів патріотичних почуттів, національної самосвідомості розглядали в контексті загального процесу виховання молодого покоління українські дослідники Т. Бондаренко, В. Борисов, О. Вишневський, Т. Гавлітіна, О. Коркишко, В. Кузь, Р. Петронговський, Ю. Руденко, М. Сметанський, М. Стельмахович, Б. Ступарик; О. Стюпіна, К. Чорна та ін. Теоретико-педагогічні умови патріотичного виховання школярів сформовано в роботах В. Сухомлинського, О. Вишневського, питання змісту, принципів патріотичного виховання учнівської молоді досліджено Г. Ващенко.

Серед сучасних вітчизняних дослідників питань національно-патріотичного виховання варто відзначити праці І. Бежа, І. Зязюна, В. Івашковського, В. Кременя, Н. Ничкало. Педагогічні аспекти формування, розвитку національно-патріотичного виховання досліджували В. Кульчицький, К. Левківський, О. Лучанінова, Л. Медвідь, Ю. Руденко, В. Скуратівський, К. Чорна, В. Шинкаренко та інші.

Предметом наукових пошуків українських учених (Л. Березівська, Н. Гупан, Н. Дічек, М. Собчинська, Ю. Телячий та ін.) стали різні питання освіти у зазначений період.

Концептуальні засади національно-патріотичного виховання в Україні визначено у державних документах, зокрема у Концепції національно-патріотичного виховання учнівської молоді [10] наголошується на формуванні історичної свідомості, поваги до національної спадщини та готовності до громадянської відповідальності. У цьому контексті особливого значення набувають шкільні курси історії та громадянської освіти як основні носії історичної пам'яті в освітньому просторі.

Мета статті - аналіз змін у змісті національно-патріотичного виховання української школи в 2005–2021 роках через призму інтеграції історичної пам'яті у навчальні курси історії та громадянської освіти.

Виклад основного матеріалу. Після 2005 року в Україні активізувалися процеси переосмислення історичного минулого, що зумовило посилення уваги до політики пам'яті як складника державної гуманітарної політики. Політика пам'яті розглядається як система суспільних та інституційних практик, спрямованих на інтерпретацію історичного минулого та формування колективної ідентичності [3; 8]. Серед минулого і вилучення доби «Української революції (1917–1921) з наукового дискурсу», а це «вагомні здобутки державотворення, розбудови української освіти на національних і демократичних засадах» [5, С. 3]. Як аргументує Василь Кремень, є цінності і традиції в суспільстві «Серед таких цінностей – почуття патріотизму, національної єдності». І особливо важливо для

України, яка сьогодні героїчно відстоює свою незалежність і територіальну цілісність. Адже «патріотизм, національне єднання є самоцінними самі по собі. Але це ще й шлях до успішного розвитку України і заможного життя її громадян. Освіта як жодна інша сфера покликана і має усі можливості для гуртування нації» [12, С. 6]. А в сучасному економічному світі людський капітал становить найбільшу кількість частина накопичених національних ресурсів. Наявність людського капіталу є показник матеріального добробуту країни і суспільства в цілому [2, С. 133]. Мета патріотичного виховання – це виховання свідомого громадянина, патріота, набуття школярів соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємин, формування в учнів потреби та уміння жити в громадському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної культури. Патріотичне виховання в школах спрямовується на виховання національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури. Освіта, в свою чергу, базуючись на національній ідеї, має сформувати у молоді такі національні інтереси та риси, які б могли відповідати потребам суспільства. Актуальним і проблемним питанням в Україні є підготовка підростаючого покоління до життя у системі демократичних відносин. Власне формування культури демократичного мислення, поведінки та практики повинно створюватися на базі демократичних та духовних цінностей [20, С. 989].

Теоретичною основою дослідження є концепція колективної пам'яті М. Гальбвакса [8], відповідно до якої історична пам'ять формується у межах соціальних груп і є соціально зумовленою. У сучасному гуманітарному дискурсі історична пам'ять розглядається як культурний конструкт, що транслюється через освітні, медійні та державні інституції [3].

У педагогічному аспекті проблема патріотичного виховання ґрунтується на ідеях особистісно орієнтованого підходу та виховання громадянина як суб'єкта суспільного життя [6]. І. Д. Бех підкреслює, що формування громадянськості передбачає інтеграцію морально-ціннісних орієнтацій та історичної самосвідомості [6].

Важливим складником осмислення історичної пам'яті в освітньому процесі є українознавчий підхід, представлений у працях П. Кононенка, який наголошує на необхідності формування національної самосвідомості через пізнання історико-культурної спадщини [11].

Під політикою пам'яті розуміють суспільні та державні практики, які визначають, які історичні події, постаті та наративи мають бути актуалізовані в громадській свідомості. У контексті української освіти політика пам'яті набирає ваги внаслідок необхідності формування цілісної

національної ідентичності, особливо у відповідь на зовнішні виклики та внутрішні трансформації. З 2005 року держава України дедалі більше приділяє увагу осмисленому включенню пам'яті про ключові історичні події до навчального процесу. Зокрема, Рекомендації Європейського парламенту про розвиток громадянських компетентностей сприяли реформуванню змісту громадянської освіти у багатьох країнах, у тому числі в Україні. Ці рекомендації вплинули на оновлення програм громадянської освіти у 2016–2018 роках, де історична пам'ять стала одним із важливих компонентів, що сприяють критичному мисленню та соціальній активності.

У змісті програм з історії України у 2005–2021 рр. простежується поступовий перехід від енциклопедичного викладання подій до концептуального осмислення історичних процесів і їхнього впливу на сучасність.

У навчальних програмах приділяється увага таким темам, як Голодомор 1932–1933 рр., повстанський рух ОУН-УПА, боротьба за незалежність у ХХ ст., Революція Гідності — як складовим елементам формування національної пам'яті (МОН, 2017) [14].

З'ясовано, що особливість цих програм полягає не лише у переліку тем, а й у способах їхнього викладання: увагу зосереджено на історичних наративах, що сприяють емпатії, усвідомленню історичної несправедливості, моральних уроків минулого. Це відповідає концепції «політики пам'яті», де минуле постає не абстрактно, а як фактор, що формує цінності та загальнодержавні ідеали.

За даними контент-аналізу шкільних підручників історії, у змісті, зокрема, розширено розгляд тем, пов'язаних із репресіями сталінської доби, Голодомором, національно-визвольною боротьбою ХХ ст., узагальненням досвіду Революції Гідності. Формуються не тільки знання про факти, а й навички осмислення історичного досвіду.

Громадянська освіта як окремий освітній курс у середній школі почала формуватися з 2010-х років, і остання редакція Програми громадянської освіти (МОН, 2018) [15]. включає змістові лінії, що тісно пов'язані з історичною пам'яттю: «Українська державність і громадянська ідентичність», «Права і свободи людини у світлі історичних подій», «Громадянська відповідальність у демократичному суспільстві».

У цих програмах акцент зроблено на тому, щоб учні не лише знали історичні події, а й розуміли їхній вплив на сучасні суспільні процеси. Це сприяє розвитку критичного мислення, усвідомленому громадянству та готовності до відповідальної участі у житті суспільства. Таким чином громадянська освіта стає провідним механізмом реалізації політики пам'яті в школі.

Аналіз програм з історії України для 10–11 класів [14] засвідчує поступову зміну змістових акцентів. Якщо у попередні роки домінував фактографічний підхід, то після 2005 року посилилася увага до інтерпретації подій та формування ціннісного ставлення до історичного минулого. Так, відповідно до «Національного виховання учнівської молоді Рівненщини у 2008-2020 рр.» було схвалено програму в якій виховання учнів в сучасній школі здійснювалося в контексті національної і загально-людської культури та охоплювало весь навчально-виховний процес поєднуючи інтереси особистості, суспільства, держави й нації. Саме перед школою постає важлива місія виховання справжнього патріота своєї країни, гідного сина своєї держави, готового боронити її та захищати, сміливого, мужнього, впевненого в собі та своїх силах патріота України. Тому метою програми було визначення поняття «патріотичне виховання», його теоретичних і практичних засад, створенні ефективної системи діяльності класного керівника у вихованні учня-патріота шляхом впровадження у виховний процес інноваційних технологій таких як:

- підвищення статусу патріотичного виховання учнівської молоді в суспільстві та в системі освіти загалом;
- зорієнтування закладу освіти на визнання пріоритету виховання учня-патріота;
- забезпечення взаємодії шкільної системи освіти з батьківською громадськістю та іншими соціальними інститутами;
- здійснення системи позакласного та позашкільного патріотичного виховання на нових технологічно-практичних засадах;
- зміцнення і розвиток виховної функції навчального закладу, направлену на патріотичне виховання;
- поєднання використання сучасного педагогічного досвіду, народних традицій та дослідження психолого-педагогічної науки у сфері патріотичного виховання;
- сприяння участі дітей у роботі дитячих і громадських організацій, провідною діяльністю яких є виховання патріота;
- спонукання учнів до активного відвідування гуртків військово-патріотичного напрямку «Школа безпеки», «Зірниця», «Юні скаути», «Джура»;
- активізування учнів до участі у Всеукраїнській дитячо-юнацькій військово-патріотичній грі «Сокіл» («Джура») та запровадженій наказом Міністерства освіти і науки від 27.10.2014 року №1232 з вересня 2015 р. всеукраїнській військово-патріотичній грі «Захисник України»;
- спрямування зусилля на підвищення професійної компетентності педагогів у сфері патріотичного виховання для здійсненні процесу

виховання. Відбувалося оптимальне поєднання форм організації виховної роботи: індивідуальної, групової, масової. У процесі покрокової реалізації Програми патріотичного виховання класний керівник керувався особисто-зорієнтованим підходом до інтересів, потреб, здібностей, нахилів кожного учня, тим самим створюючи умови для самореалізації, саморозвитку, самовдосконалення на основі національних та загальнолюдських цінностей [13]. За основу роботи по реалізації програми було взято такі принципи патріотичного виховання: національної спрямованості; гуманізації виховного процесу; самоактивності; культуровідповідності; соціальної відповідності.

Для реалізації мети і завдань програми використовувалася покрокова структура виховання моделі учня-патріота:

- здоровий учень (формування здорового способу життя);
- учень-естет (художньо-естетичне виховання);
- учень-трудівник (трудове виховання);
- учень-гуманіст (моральне виховання);
- законослухняний учень (правове виховання);
- національно-свідомий учень (громадянське виховання);
- патріотично-спрямований учень (військово-патріотичне виховання).

У змісті Програми для 5 класу: «Громадянське виховання» (*історичних, культурних та духовних надбань рідного краю*) була розписана така робота:

- Рольова гра «Я громадянин»
- Конкурс патріотичної пісні
- Ігрова програма «Що я знаю про Україну?»
- Громадянська година «Ми – нація єдина» [13].

У кінцевому результаті учні мали пояснити, що таке національна самосвідомість, сформоване почуття громадянської гідності, національний світогляд, любов до Батьківщини, повага до її героїв та історичного минулого, культурні цінності, звичаї, обряди, символіка тощо.

Особливе місце у навчальних програмах посіли теми Голодомору 1932–1933 років, політичних репресій, визвольного руху ХХ століття, Революції Гідності. Включення цих тем у шкільний курс історії спрямоване на формування моральної оцінки історичних подій та усвідомлення їхнього значення для сучасності [13]. Дослідження Л. Риженко підтверджують, що історична пам'ять є дієвим чинником патріотичного виховання, оскільки вона сприяє формуванню емоційно-ціннісного ставлення до національного минулого [18], яке «в умовах деколонізації українського гуманітарного простору актуалізується звернення саме до біографій українських педагогів

і освітньо-громадських діячів, які вболівали і самовіддано творили національну освіту, нову українську школу як ґрунт демократичної незалежної держави України». До цієї кагорти освітньо-громадських діячів, видатних педагогів, учених належать І. Стешенко, Г. Ващенко, І. Огієнко, Л. Українка, С. Русова, П. Куліш, В. Сухомлинський, Ю. Федькович, І. Франко, К. Ушинський, Т. Шевченко, П. Скоропадський, В. Дурдуківський, О. Музиченко, Я. Чепіга (Зеленкевич), П. Холодний, А. Крушельницький, І. Соколянський, Г. Іваниця, І. Огієнко, О. Тихий та багато інших хто боровся за незалежність України культуру, звичаї. «Учені пропагували відродити державницькі традиції української, зберегти особливості її соціальної та культурної сутності, які вважали надзвичайно цінними для українського народу, що і є нині надзвичайно актуальною темою в умовах сьогодення» [20, С. 1263]. «Загартовані у баталіях за відродження української школи, опираючись антинаціональній політиці російського самодержавства, вони наполегливо і невтомно творили національну освіту в добу Української революції: розробили нормативні документи; теоретичні основи національно-патріотичного виховання українського народу, що відображено у їхніх статтях; писали програми, підручники і посібники для українських закладів освіти; відкривали українські заклади освіти, запроваджували українську мову, літературу, історію тощо» [4, С. 15-16].

Водночас змінився і методичний інструментарій: зросла роль дискусій, аналізу історичних джерел, роботи з документами та свідченнями очевидців. Такий підхід відповідає сучасним європейським рекомендаціям щодо розвитку демократичної культури [18].

Із впровадженням оновленої програми з громадянської освіти [15] історична пам'ять набула нового функціонального значення. У програмі передбачено формування громадянської компетентності через осмислення історичних прикладів становлення державності, боротьби за права людини, розвитку демократії в Україні.

Згідно з положеннями програми [15], учні мають аналізувати історичний досвід суспільства як підґрунтя сучасних демократичних цінностей. Це узгоджується з положеннями європейської рамки компетентностей для демократичної культури [18], де історична свідомість виначається складником активного громадянства.

Концепція національно-патріотичного виховання [10] закріпила історичну пам'ять як один із ключових компонентів формування національної ідентичності. Таким чином, громадянська освіта стала інструментом реалізації політики пам'яті через систематичне включення історико-культурних наративів до змісту навчання.

Аналіз навчальних програм і підручників демонструє, що сучасна освіта дедалі більше акцентує увагу на суспільно важливих історичних наративах, морально-етичних уроках історії, критичному осмисленні минулого, що сприяє формуванню національної самосвідомості та громадянської відповідальності.

Історична пам'ять у курсах історії та громадянської освіти виступає не лише як фактографічний матеріал, а як інтегрований компонент виховного процесу, що дозволяє учням критично осмислювати минуле та застосовувати здобуті знання у сучасному житті. Цей підхід сприяє формуванню цілісної особистості, готової до активної участі у демократичному суспільстві. «Національне – це українська пісня, Дніпро, левада, лелека на клуні, барвистий український одяг тощо. Націоналістичне – це дати відсіч шовіністові-колонізаторові, це публічно постати проти русифікації, це повсякчас обстоювати своє, українське, національне, це активно популяризувати історію, культуру України, її етнос, психологію національного характеру тощо; вести агітацію і пропаганду на захист України повсюдно й повсякчасно. Однак національне й націоналістичне – діалектично взаємопов'язані явища. Вони не виключають одне одного» [18]. Тому ідентичність школи, вчитель трактується не тільки як життєво важлива частина розвитку - професійний і самостійний, а й як складний проект, який не має статусу обмеження [1, С. 214].

Таким чином, зміни в політичному та громадському житті українського суспільства актуалізують питання національно-патріотичного виховання дітей та молоді, яке вперше за роки незалежності України розглядається як головний чинник збереження національної безпеки та єдності. Патріотизм стає індикатором, маркером духовного оздоровлення народу, передбачає трансформацію громадянської свідомості, пробуджує національну самосвідомість й ґрунтується на моральній основі.

Висновки. У 2005–2021 роках зміст національно-патріотичного виховання в українській школі зазнав суттєвої трансформації, що відобразилося в оновленні навчальних програм з історії та громадянської освіти. Історична пам'ять перестала бути лише складником фактологічного матеріалу та набула статусу інтегрованого виховного чинника, спрямованого на формування національної самосвідомості та громадянської відповідальності.

Встановлено, що інтеграція історичної пам'яті до змісту шкільних курсів відбувалася під впливом державної політики пам'яті, суспільних трансформацій та європейських освітніх орієнтирів [10; 14; 15; 18]. Водночас наукові підходи до розуміння колективної пам'яті [3; 8] та педагогічні концепції громадянського виховання [6; 11; 19] створили

теоретичне підґрунтя для модернізації змісту освіти. Отже, протягом 2005–2021 років історична пам'ять стала невід'ємною складовою освітнього процесу у загальноосвітніх закладах України, сприяючи формуванню національної ідентичності та патріотичних цінностей робився акцент на взаємозв'язку культури й національної ідентичності, що формувало цілісне уявлення учнів про історичне минуле. У підсумку зазначимо, що «розуміння і врахування історичної пам'яті є важливим для побудови діалогу між різними соціальними групами та політичними силами в Україні. З метою розвитку стабільного та гармонійного суспільства необхідне не лише збереження та передача історичної пам'яті, але й критичний аналіз минулого, щоб уникнути повторення помилок та конфліктів» [9, С. 1142].

Таким чином, історична пам'ять у шкільній освіті України стала важливим механізмом консолідації суспільства та формування громадянина, здатного до критичного осмислення минулого і відповідальної участі у демократичному житті держави.

Література

1. Dichek, N.P., Antonets, N.B., Shevchenko, S.M., Kopotun, I.M., Pohribna, D.V. (2021). Implementation of the Cross-Cultural Approach in the Modern School. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*. 4 (20). 210-244. <https://doi.org/10.26803/ijlter.20.4.12> <http://ijlter.org/index.php/ijlter/article/view/3625> <http://ijlter.org/index.php/ijlter/issue/view/94> <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/726113>
2. Makarov, Z., Ovsiankina, L., Tokueva, N., Shevchenko, S., Zagorodnya, A., & Tadeush, O. (2023). The Management of Innovation Processes in Higher Education Institutions of Ukraine on the Way to the Formation and Development of the European Knowledge Market. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 15, 4, 132-158 <https://doi.org/10.18662/rrem/15.4/785> <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/6360>
3. Ассман А. Культурна пам'ять і західна цивілізація. – Кембридж, 2011.
4. Березівська, Л. Концептуальні засади реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017): історико-джерелознавчий аспект. *Науково-педагогічні студії*, 2024. Вип. 6(6), 9-25. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-9-25> <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/33>
5. Березівська, Л. Педагогічна біографіка доби Української революції (1917–1921) як підґрунтя і джерело національно-патріотичного виховання дітей і молоді: діалог поколінь. *Науково-педагогічні студії*, 2024. Вип.8, 11-28. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-11-28> <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/129/121>
6. Бех І. Д. Виховання громадянина. Київ : Либідь, 1998.
7. Власюк Т. М., Фастовець Н. Теоретичні аспекти поняття «освітня послуга». Київ, 2021.
8. Гальббакс М. Колективна пам'ять. Чикаго, 1992.
9. Загородня А. А. Історична пам'ять як соціокультурний конструкт у системі національно-патріотичного виховання студентської молоді України: інтеграція в освітній процес і європейський досвід (2005–2021 рр.). *Наукові інновації та передові технології*. Видавнича група «Наукові перспективи». № 4 (56). 2026. С. 1139-1148.

<https://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/issue/archive> <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/748911/>

10. Концепція національно-патріотичного виховання учнівської молоді. Київ, 2015.
11. Кононенко П. Українознавство в системі освіти України. Київ : Знання, 2001.
12. Кремень В.Г. Вступ. *Наукове забезпечення розвитку освіти в Україні: актуальні проблеми теорії і практики: (до 25-річчя НАПН України)*. Збірник наукових праць. К.: Видавничий дім «Сам», 2017. С. 6–7. https://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/Zbirnik_NAPN_Ukr.pdf.
13. Маковецька Я. П. Програма патріотичного виховання учнівської молоді «10 кроків до патріота». Сарни, 2020 С. 47. <https://naurok.com.ua/programa-patriotichnogo-vihovannya-255685.html>
14. Міністерство освіти і науки України. Програма з історії України для 10–11 класів закладів загальної середньої освіти. Київ, 2017.
15. Міністерство освіти і науки України. Програма з громадянської освіти для 10–11 класів закладів загальної середньої освіти. Київ, 2018.
16. Педагогічний словник / під ред. М. Ярмаченка. Київ: Пед. думка, 2001. 514 с.
17. Плачинда, С. Сучасний український націоналізм як ідеологія. Літературна Україна. 23 лип. 1992. С. 7.
18. Рада Європи. Рамка компетентностей для демократичної культури. Страсбург, 2018.
19. Риженко Л. Історична пам'ять як чинник патріотичного виховання. Освіта і суспільство. 2008. №2. С. 45–52.
20. Шевченко, С. Пріоритети сучасної освіти як предмет філософсько-освітньої рефлексії. *Наука і техніка сьогодні*, 2024. №5(33). С. 987-996. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5\(33\)](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5(33)) <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/issue/archive>
21. Шевченко, С. Філософсько-освітні погляди діячів України (1917 р. – 1991 р.). *Вісник науки та освіти*, 2023. № 11(17). С. 1257-1265. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11\(17\)-1257-1265](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11(17)-1257-1265)

References

1. Dichek, N.P., Antonets, N.B., Shevchenko, S.M., Kopotun, I.M., Pohribna, D.V. (2021). Implementation of the Cross-Cultural Approach in the Modern School. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*. 4 (20). 210-244. <https://doi.org/10.26803/ijlter.20.4.12> Retrieved from <http://ijlter.org/index.php/ijlter/article/view/3625> <http://ijlter.org/index.php/ijlter/issue/view/94> [in English].
2. Makarov, Z., Ovsiankina, L., Tokuieva, N., Shevchenko, S., Zagorodnya, A., & Tadeush, O. (2023). The Management of Innovation Processes in Higher Education Institutions of Ukraine on the Way to the Formation and Development of the European Knowledge Market. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 15, 4, 132-158 <https://doi.org/10.18662/rrem/15.4/785> Retrieved from <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/6360> [in English].
3. Bereziv's'ka, L. (2024). *Konceptual'ni zasady` reformuvannya zmistu zagal'noyi seredn'oyi osvity` v Ukrayini (1991–2017): istory`ko-dzhereloznavchy`j aspekt* [Conceptual principles of reforming the content of general secondary education in Ukraine (1991–2017): historical and source-based aspect]. *Naukovo-pedagogichni studiyi - Scientific and pedagogical*

studios, 6(6), 9-25. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-9-25> Retrieved from <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/33> [in Ukrainian].

4. Assman, A. (2011). *Kulturna pamiat i zakhidna tsyvilizatsiia* [Cultural memory and Western civilization]. Kembrydzh, [in Ukrainian].

5. Berezivs`ka, L. (2024). *Pedagogichna biografika doby` Ukrayins`koyi revolyuciyi (1917–1921) yak pidg`runtya i dzherelo nacional`no-patrioty`chnogo vy`xovannya ditej i molodi: dialog pokolin`* [Pedagogical biography of the era of the Ukrainian Revolution (1917–1921) as a basis and source of national-patriotic education of children and youth: a dialogue of generations.]. *Naukovo-pedagogichni studiyi - Scientific and pedagogical studios*, (8), 11-28. Retrieved from <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-11-28> <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/129/121> [in Ukrainian].

6. Bekh, I. D. (1998). *Vykhovannia hromadianyna* [Raising a citizen]. Kyiv : Lybid, [in Ukrainian].

7. Vlasiuk, T.M., Fastovets, N. (2021). *Teoretychni aspekty poniattia «osvitnia posluha»* [Theoretical aspects of the concept of «educational service»]. Kyiv. [in Ukrainian].

8. Halbvaks, M. (1992). *Kolektyvna pamiat* [Collective memory]. Chykaho. [in Ukrainian].

9. Zahorodnia, A. A. (2026). *Istorychna pamiat yak sotsiokulturnyi konstrukt u systemi natsionalno-patriotychnoho vykhovannia studentskoi molodi Ukrainy: intebratsiia v osvitnii protses i yevropeyskyi dosvid (2005–2021 rr.)* [Historical memory as a socio-cultural construct in the system of national-patriotic education of student youth of Ukraine: integration into the educational process and European experience (2005–2021)]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii. Vydavnycha hrupa «Naukovi perspektyvy»* Scientific innovations and advanced technologies. Publishing group «Scientific perspectives». 4 (56). (1139-1148). Retrieved from <https://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/issue/archive> <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/748911/> [in Ukrainian].

10. *Kontseptsiiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia uchnivskoi molodi* [The concept of national-patriotic education of schoolchildren]. (2015). Kyiv. [in Ukrainian].

11. Kononenko, P. (2001). *Ukrainoznavstvo v systemi osvity Ukrainy* [Ukrainian Studies in the Education System of Ukraine.]. Kyiv : Znannia, [in Ukrainian].

12. Kremen, V.H. (2017). *The introduction. Scientific support for the development of education in Ukraine: actual problems of theory and practice: (to the 25th anniversary of the NAES of Ukraine)*. *Zbirnyk naukovykh prats - Collection of scientific papers*. Kyiv. 6–7. Retrieved from https://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/Zbirnik_NAPN_Ukr.pdf [in Ukrainian].

22. Makovetska, Ya. P. (2020). *Prohrama patriotychnoho vykhovannia uchnivskoi molodi «10 krokiv do patriota»* [Patriotic education program for schoolchildren «10 steps to a patriot»]. *Sarny*, 47. Retrieved from <https://naurok.com.ua/programa-patriotichnogo-vihovannya-255685.html> [in Ukrainian].

13. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Prohrama z istorii Ukrainy dlia 10–11 klasiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity* [Ministry of Education and Science of Ukraine. Program on the History of Ukraine for Grades 10–11 of Secondary Education Institutions]. (2017). Kyiv. [in Ukrainian].

14. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Prohrama z hromadianskoi osvity dlia 10–11 klasiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity* [Ministry of Education and Science of Ukraine. Civic Education Program for Grades 10–11 of Secondary Education Institutions]. (2018). Kyiv, [in Ukrainian].

15. *Pedahohichnyy slovnyk* [Pedagogical dictionary]. (2001). Kyiv. [in Ukrainian].

16. Plachynda, S. (1992). Suchasnyi ukraïnskyi natsionalizm yak ideolohiia [Modern Ukrainian Nationalism as an Ideology]. *Literaturna Ukraina - Literary Ukraine*. 23 lyp. (7). [in Ukrainian].
17. Rada Yevropy. Ramka kompetentnosti dlia demokratychnoi kultury [Council of Europe. Competence Framework for Democratic Culture]. (2018). Strasburh [in Ukrainian].
18. Ryzhenko, L. (2008). Istorychna pamiat yak chynnyk patriotychnoho vykhovannia [Historical memory as a factor of patriotic education]. *Osvita i suspilstvo - Education and society*. (2). 45–52. [in Ukrainian].
19. Shevchenko, S. (2024). Priorityty suchasnoi osvity yak predmet filozofsko-osvitnoi refleksii [Priorities of modern education as a subject of philosophical and educational reflection]. *Nauka i tekhnika sohodni - Science and technology today*. №5(33). 987-996. Retrieved from [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5\(33\)](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5(33)) <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/issue/archive> [in Ukrainian].
20. Shevchenko, S. (2023). Filozofsko-osvitni pohliady diiachiv Ukrainy (1917 r. – 1991 r.) [Philosophical and educational views of Ukrainian figures (1917 – 1991)]. *Visnyk nauky ta osvity - Bulletin of Science and Education* 11(17). 1257-1265. Retrieved from [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11\(17\)-1257-1265](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11(17)-1257-1265) [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 18.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.05.2026